

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

ПЕЧЕРИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

В.І. Гетьман

Департамент заповідної справи Мінприроди

CAVES OF NATURE RESERVES AND THEIRS USE. Hetman V.I. - Nature Reserves in Ukraine. 17 (1): 1-6. - Problem of caves use and reservation in Ukraine is discussed. Two ways are proposed. There are absolute reservation and limited use after accomplishment of part of cave. Last way is in need of recreation monitoring and reservation of other parts of cave.

Keywords: caves, nature reserves, cave use.

ПЕЧЕРИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ. Гетьман В.І. - Заповідна справа в Україні. 17 (1): 1-6. - Розглядаються проблеми збереження та використання печер на території України. Найкращим вважається їх повне заповідання або обмежене використання після благоустрою, яке дозволяє контролювати рекреаційне навантаження і зберігати природний (заповідний) режим ходу природних процесів на території печери за межами екскурсійної зони.

Ключові слова: печери, охорона, використання.

ПЕЩЕРЫ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ. Гетьман В.И. - Заповідна справа в Україні. 17 (1): 1-6. - Рассматриваются проблемы охраны и использования пещер на территории Украины. Наилучшим считается либо полное их заповедание, либо ограниченное использование после благоустройства, которое позволяет контролировать рекреационную нагрузку и сохранять заповедный режим на территории пещеры за пределами экскурсионной зоны.

Ключевые слова: пещеры, охрана, использование.

Зарубіжна і вітчизняна практика збереження геолого-геоморфологічних об'єктів свідчить, що найчастіше вони представлені невеликими за площею природно-заповідними територіями типу пам'яток природи або заказників. Найчастіше це скелі, печери, каньйони та інші геологічні пам'ятки природи. В Україні цінні спелеокарстові утворення, що отримали статус територій природно-заповідного фонду, входять до категорій карстово-спелеологічних, загальногеологічних і гідрологічних заказників, геологічних пам'яток природи загальнодержавного і місцевого значення (табл. 1). Є вони і в межах національних природних парків, природних і біосферних заповідників. Хоча з усіх 7740 територій та об'єктів ПЗФ України (станом на 01.01.2011) карстово-спелеологічних заказників лише 3 (навіть "Гірський карст Криму" – заказник загальногеологічний).

У спелеології печерами називають підземні порожнини, за розмірами доступні для проникнення в них людини. При цьому довжина печери перевищує її ширину при вході. Виділяють 27 генетичних типів печер, 21 з них мають чисто природне походження. Однак, незважаючи на таке генетичне різноманіття, майже 90 % з усіх відомих печер відносяться до найпоширенішого типу – карстового. Крім природних існують і рукотворні печери (приміром, Лаврські, Звіринські у м. Києві, або доломітові штольні на Закарпатті), що використовуються, наприклад, у сакральних або виробничих цілях.

У різні часи печери слугували житлом, схованками, сакральними місцями тощо (табл. 2). Причому сліди діяльності людини можуть зустрічатися у найнесподіваніших місцях. Так, у Гірському Криму, на масиві Карабі-яйла, у вертикальній шахті на глибині 20 м виявлені древні солярні знаки.

Геолого-геоморфологічна будова, як першооснова розвитку карстових процесів, визначає географію карстових печер. Найбільш широко вони представлені в Гірському Криму, Українських Карпатах та в окремих регіонах рівнинної України.

У Кримських горах карстові процеси інтенсивно розвиваються у вапняках яйлинських масивів. Карстові форми рельєфу представлені полями, ваннами, понорами, колодязями, шахтами, печерами тощо. Поширення карстових явищ на яйлах зумовлює майже повну відсутність джерел питної води та поверхневих водотоків.

Гірський Крим посідає перше місце на Євразійському материка за кількістю виявлених карстових печер. Тут на площі в одну тисячу квадратних кілометрів (зокрема, на яйлі Чатирдаг) відомо понад 800 печер та інших підземних порожнин, довжиною в десятки кілометрів і глибиною до 500 метрів. Для відвідування екотуристами обладнано чотири: Мармурова та Еміне Баір Хосар на території Кримського природного заповідника, Трьохглазка на території Ялтинського гірсько-лісового природного заповідника і Червоні печери Кизил-Коба, які є геологічною пам'яткою природи загальнодержавного значення площею 33 га (знаходиться недалеко с. Перевальне Сімферопольського району).

Червоні печери Кизил-Коба – одна з найбільших в Україні систем сухих та обводнених карстових печер, довжиною 12 км. Тут багато горизонтальних (6 поверхів) та вертикальних проходів з оригінальними натічними утвореннями, підземними озерами та річкою.

На околицях м. Алушта знаходиться найглибша в Криму карстова шахта Солдатська (500 м) – теж геологічною пам'яткою природи загальнодержавного значення, площею 10 га.

Таблиця 1.
Печери і катакомби України

Назва	Місцезнаходження	Землекористувач (землевласник)	Коротка характеристика	Використання
Автономна Республіка Крим				
Мармурова	Кримський природ-ний заповідник	Кримський природ-ний заповідник		
Еміне Баір Хосар	Кримський природ-ний заповідник	Кримський природ-ний заповідник		
Трьохглазка	Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник	Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник		
Кизил-Коба Скельська	Ландшафт. заказник загальнодерж. знач. "Байдарський"		Пам'ят. природи загальнодерж. знач.	Може використ. в рекреаційних і культурно-пізнавальних цілях
Івано-Франківська область				
Скелі Довбуша	Побл. с. Бубнище Болехів. міськ. ради	Болехів. держлісгосп	Комплекс. пам'ят. природи загальнодерж. знач.	Відвідування еко-туристами
Закарпатська область				
Молочний камінь	Карпатський біосферн. (КБЗ), Лужансько-Угольська ділянка			
Чур	КБЗ, Лужансько-Угольська ділянка			
Романія	КБЗ, Лужансько-Угольська ділянка			
Гребінь	КБЗ, Лужансько-Угольська ділянка			
Чернівецька область				
Попелюшка	Новоселицький р-н, біля с. Подвірне		Геолог. пам'ят. природи загальнодерж. знач.	
Буковин(к)а	Новоселицький р-н, біля с. Стальнівці		Геолог. пам'ят. природи загальнодерж. знач. (триповерховий лабіринт)	
Піонерка	Заставнівський р-н, побл. с. Погорілівка		Геолог. пам'ят. природи загальнодерж. знач.	
Баламутівська	Заставнівський р-н, побл. с. Баламутівка		Геолог. пам'ят. природи загальнодерж. знач.	
Хмельницька область				
Атлантида			Геолог. пам'ят. природи загальнодерж. знач.	В тексті
Малишка-Киянка			Геолог. пам'ят. природи місцевого знач.	В тексті
Тернопільська область				
Оптимістична	Борщівський р-н, с. Королівка, Наддністрян. лісництво	Чортківський держлісгосп	Геолог. пам'ят. природи загальнодерж. знач.	Може використ. для відвід. окрем. науков. та гр. досвід. спелеолог.
Озерна	Борщівський р-н, с. Стрільківці	Королівська сільська рада	В тексті	В тексті
Кришталева	Борщівський р-н, с. Кривче	Тернопільський обл. комун. центр туризму, краєзнавства, спорту...	В тексті	В тексті
Вертеба	Борщівський р-н, с. Більче-Золоте	Більче-Золоте сільська рада	В тексті	В тексті
Млинки	Чортківський р-н, с. Залісся	Залісянська сільська рада	В тексті	В тексті
Ювілейна	Борщівський р-н, окол. с. Сапогів	Сапогівська сільська рада	Протяжність гіпсов. лабіринтів – 1,5 км	Може використ. для відвід. окрем. науков. та гр. досвід. спелеол.
Перлина	Гусятинський р-н, с. Крутилів, Краснянське л-во	Природний заповідник Медобори	В тексті	Може використ. для відвід. окрем. науков. та гр. досвід. спелеолог.

Продовження таблиці 1.

Назва	Місцезнаходження	Землекористувач (землевласник)	Коротка характеристика	Використання
Львівська область				
Страдчанська	Яворівський р-н, с. Страдч		Комплекс. пам'ят. природи місцевого знач.	В тексті
Медова печера	Східна окол. м. Львова		Геолог. пам'ят. природи місцев. знач.	
Скеля з трьома печерами	Бориницьке лісництво Стрийського держлісгоспу		Комплексна пам'ят. природи місцевого знач.	
Печера Писана криниця	Волосянське лісництво Славського ДЛГ		Комплексна пам'ят. природи місцевого знач.	
Печера	Сможанське лісництво Славського ДЛГ		Комплексна пам'ят. природи місцевого знач.	
Донецька область				
Печера	Новоазовський р-н, біля с. Гусельщикове	СТОВ Росія	Геолог. пам'ят. природи місцевого знач. Вапнякова печера, 200–300м	Може використ. для рекреації за умов об- лаштув. та дотриман ня необхідн. режиму
Печера № 1	Старобешівський р-н, с. Стила	Стильська сільська рада	Геолог. пам'ят. природи місцевого знач. Вапнякова печера з горизонт. входом у вигляді арки шириною 1,9 м та висотою 0,5 м	Може використ. для рекреації за умов об- лаштув. та дотриман ня необхідн. режиму
Печера № 2	Старобешівський р-н, с. Стила	Стильська сільська рада	Геолог. пам'ят. природи місцевого знач. Розташов. у ске- лях прав. берега р. Суха Волно- ваха. Вертикальна щілина з роз- шир. у нижн. част., глиб. 6,5 м	Може використ. для рекреації за умов об- лаштув. та дотриман ня необхідн. режиму
Печера Трипільська	Артемівський р-н, селище Володи- мирівка	СФГ Рубін	Геолог. пам'ят. природи місцевого знач. Природна карст. печера в гіпсах	
Сумська область				
Печерний комплекс	Путівльський р-н гора Чудна		У межах заказн. місцев. знач. “Монастирський ліс”	В тексті
Чернігівська обл.				
Антонієві печери	м. Чернігів		В тексті	В тексті
Одеська область				
Одеські катакомби			Геолог. пам'ят. природи загальнодерж. знач.	В тексті

З відомих, але не обладнаних для відвідування печер Ялтинського гірсько-лісового природного заповідника можна ще назвати такі: Жемчужна, Медова, Дружба, Висяча, Місхорська, Ставрікайська, Каскадна, Географічна, Іограф та ін.

У межах ландшафтного заказника загальнодержавного значення “Байдарський” знаходиться карстова печера Скельська, яка може бути використана в рекреаційних і культурно-пізнавальних цілях. Скельська печера оголошена пам'яткою природи місцевого значення з 1962 р., площею 1 га. На цей час виконані роботи з упорядкування цієї печери.

В Карпатах серед природно-заповідних територій Івано-Франківської області найбільшою популярністю серед туристів користується комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення “Скелі Довбуша” в урочищі Заломі, серед букових лісів (Поляницьке лісництво), поблизу с. Бубнище Болахівської міської ради. У велетенських брилах висотою до 30–40 м видовбані три рукотворні печери, в яких бував Олекса Довбуш.

У Закарпатській області на території Лужансько-Угольської ділянки Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) у смузі ландшафтів, де на поверхню виходять рифові вапняки мезозойського часу, розташовані карстові печери Чур, Дружба, Гребінь (урочище Гребінь, або Середній Камінь), Молочний камінь. Печера Дружба (історична назва – Романія) загальною протяжністю понад 1 км – найбільша в Українських Карпатах.

Молочний камінь – печера дворівнева, з двома ходами, які розділяються відразу після входу. Вхідний отвір у печеру широкий і прямокутний, зорієнтований на південь. Східний хід веде до зали розміром 10 на 15 метрів і висотою до 15 м. Загальна довжина печерних лабіринтів – 92 м. Печера знаходиться в однойменному урочищі на висоті 830 м (н.р.м.).

На території КБЗ знаходиться Карстовий міст (800 м) – унікальну природна арка. Ще 500 років тому тут процвітав культ язичників, які поклонялися сонцю. Саме на Карстовому місті знаходилося їх капище, про що свідчать як архівні матеріали, так і археологічні знахідки.

Таблиця 2.

Схема використання печер у різні епохи (за Максимовичем, 1972, зі змінами).

Використання	Палеоліт, неоліт	Середні віки	XIX ст.	XX–XXI ст.
“Картинні галереї”	**			
Житло	**	**	**	**
Місця поховань	**	**	**	**
Виготовлення фальшивих монет		**		
Загони для тварин		**	**	**
Місця шлюбних обрядів			**	**
Склади продуктів			**	**
Місця туризму			**	**
Концертні зали			*	**
Лікарні, оздоровниці				**
Музеї, лабораторії				*

Дві геологічні пам’ятки знаходяться у межах Кузійсько-Трибушанського масиву (Рахівсько-Кузійської ділянки) КБЗ – доломітові штольні. Їх залишили по собі геологи, які в 1960-х рр. проводили тут геологорозвідувальні роботи. З цими рукотворними підземними галереями тісно пов’язана різноманітна фауна рукокрилих.

Біля с. Мала Уголька (недалеко від височини Погар) знаходиться карстова печера з так званими прозорими стінами, вкритими молочно-білим кальцитом із зеленуватими натічними утворами, що нагадують казкові кам’яні квіти.

Також недалеко від с. Мала Уголька на вододілі річок Мала і Велика Угольки знаходиться Перлинова печера. Вона розташована в юрських мармуроподібних вапняках. Окрім сталактитів на стінах утворилися численні кальцитові кульки, що блиском і красою нагадують перлини.

На рівнинній території України найбільш закарстовані північно-західні (Волинське Полісся, Шацьке Поозер’я), північно-східні (Новгород-Сіверське Полісся) райони, а також Тернопільське Придністров’я, частково – Донецький кряж, околиці м. Одеси. На Поліссі карстові процеси розвиваються у крейді, перекритій антропогеновими відкладами.

Найбільш досліджені карстові процеси та утворені ними форми рельєфу у межах Чернівецької області. Карстові процеси на території Буковини найбільше виражені у межах Путильського, Заставнівського та Новоселицького районів.

У Новоселицькому районі, на південно-західній околиці с. Подвірне, що на кордоні з Молдовою, знаходиться діючий вхід до триповерхової сталактитової печери Попелюшка, яка є геологічною пам’яткою природи загальнодержавного значення площею 21 га. За довжиною дослідженої частини (90 км) вона посідає восьме місце у світі, а серед печер у гіпсах – третє. Але це лише незначний фрагмент осушеної частини велетенського лабіринту. За отриманими даними, прогнозована загальна довжина печерної системи може перевищувати декілька тисяч кілометрів (Коржик, 2004). Надзвичайно цікаві аномально великі за розмірами зали і коридори печери. Так, Античний зал має довжину 100 м при ширині 20 м. Об’єм

залу Динозавра висотою 12–15 м складає 25 тис. м³. Зал Чернівецьких спелеологів має довжину 170 м і максимальну ширину до 65 м. Дуже красиві глинисто-полімінеральні утворення (шнури-сталакти) Попелюшки. Також унікальний склад підземного повітря печери. Тут спостерігається підвищений вміст вуглекислого газу – від 0,5 до 10,5 %, та понижений – кисню. Це відкриває великі можливості щодо використання печери не тільки для традиційного лікування (алергії, астми), а й кардіологічних захворювань, для реабілітації спортсменів і підготовки космонавтів. В.П. Коржиком (2007) була розроблена концепція створення на базі печерної системи “Попелюшка” міжнародного туристично-рекреаційно-оздоровчого

комплексу. На її основі у 1990 р. у Схемі розвитку іноземного туризму на Буковині на період 1990–2000 рр. планувався створення Дністровського туру (з базуванням на комплексі “Попелюшки”). Печерна система “Попелюшка” повинна стати об’єктом міждержавної уваги, оскільки 35% відомої частини її лабіринту приходить на територію Молдови, решта 65% знаходиться у межах України.

Дві геологічні пам’ятки природи загальнодержавного значення – печери Піонерка і Баламутівська знаходяться у Заставнівському районі поблизу сіл Погорілівка і Баламутівка.

Печера Піонерка становить собою унікальний триповерховий лабіринт виняткової краси. Вхід до неї відкривається гротом у карстовому яру, що утворився внаслідок провалу стелі над колишньою центральною галереєю.

Баламутівська печера відкривається великим гротом у верхній частині правого корінного схилу каньйоноподібної річкової долини Дністра. Ширина гроту 20 м, довжина біля 15 м і висота до 10 м. Ця печера репрезентує так званий дністровський тип печер: прохідна галерея – до кінцевого вихідного гроту (Коржик, 2004).

У вхідному гроті печери у 1951 р. О.П. Чернишом відкриті наскельні ритуальні мезолітичні малюнки, які з причин вільного доступу відвідувачів збереглися вкрай погано.

Печери у карбонатних породах на території Чернівецької області менш поширені. У скельних стрімчаках гребневої частини пасма Чорний Діл Буковинських Карпат, складених тріасовими мармурованими вапняками, відомо декілька карстово-тектонічних печер Молочно-братського молочного масиву, оголошеного Указом Президента України від 10.12.1994 № 750 карстово-спелеологічним заказником загальнодержавного значення. Розміщений він у Путильському районі на площі 20,3 га, у межах Перкалабського лісництва. Найбільша з печер – Молочні браття, має глибину до 40 м.

У Заставнівському районі, між селами Погорілівка і Юрківці, розташований другий карстово-спелеологічний заказник загальнодержавного значення – Чорнопоцький (площа 49 га). Це правий корінний схил долини

р. Чорний Потік з чисельними печерами довжиною понад 1,1 км.

На території ландшафтного заказника місцевого значення “Галицька стінка”, що на Сокирянщині, у вапнякових урвищах, можна бачити безліч великих і малих ерозійно-корозійних ніш, гротів і печер. Біля с. Галиця знаходиться давній Святомиколаївський печерний монастир, що є зразком використання печер у сакральних цілях.

На крутосхилі правого берега Дністра, у с. Хрещатик Заставнівського району, розмістився Свято-Іоано-Златоустівський монастир з джерелом “святої води” карстового походження (гідрологічна пам’ятка природи – джерело Хрещатик). У гроті з травертинів (пористих вапняків) місцеві ченці відновили давню капличку.

Для науково-пізнавального спелеотуризму на території Вишницького НПП особливий інтерес становлять унікальні геоморфологічні пам’ятки природи – три печери Довбуша (Виженська, Берегометська і Банилівська) у гребеневій частині пасма Берізка та десятиметровий кам’яний (у пісковиках) міст при вершині 40-метрової Соколиної скелі у системі Протягого каміння.

У межах Хмельницької області відомі дві печери: геологічна пам’ятка природи загальнодержавного значення “Атлантида” площею 10,0 га та геологічна пам’ятка природи місцевого значення “Малишка – Киянка” площею 1,0 га.

Карстова печера Атлантида протяжністю 2,5 км – одна з наймальовничіших печер Подільської височини і загалом України, відкрита у 1969 р. Вона розміщена у схилі живописної долини р. Збруч біля с. Завалля Кам’янець-Подільського району. Утворилась у гіпсових породах. Складається з трьох ярусів. Перший представлений широкими і високими галереями, великими залами заввишки до 12 м. У двох вищих ярусах підземні порожнини звужені (до 1,5 м), з невеликими ходами. Знаходиться на території НПП “Подільські Товтри” і може розглядатися як перспективний об’єкт екоотуризму лише за умов розробки відповідних проектів та проведення робіт з облаштування туристичних маршрутів, як і Малишка-Киянка. На даний час ці печери знаходяться в аварійному стані і відвідування їх заборонено.

Унікальною за природною красою долинного ландшафту та історико-культурною цінністю є Бакотська затока на Дністрі з Свято-Михайлівським скельно-печерним чоловічим монастирем, що також на території національного парку “Подільські Товтри”. Монастир розташований на 120-метровій горі. У 1891–1892 рр. за дорученням Російської Імператорської Археологічної комісії тут проводив розкопки В.Б. Антонович. Він знайшов залишки печерних келій і монастирської церкви, заново відшукавши Бакотський монастир, зруйнований монголо-татарами.

Густою сіткою карстових печер на фізико-географічній карті позначена територія Тернопільської області, особливо південна її частина. У межах природного заповідника “Медобори” (Краснянське лісництво), біля с. Крутилів Гусятинського району, знаходиться печера Перлина. Печера утворилась у товщі неогенових рифових вапняків Товтрової гряди. Її вертикально-горизонтальна протяжність складає 200 м.

Також до геологічних пам’яток природи загальнодержавного значення у межах області належать печери на території Борщівського району. Так, біля с. Королівка, в урочищі Королівка Наддністрянського лісництва розташована найбільша в світі гіпсова печера Оптимістична. Її лабіринти розходяться на 210 км.

Також до найбільших у світі належить гіпсова печера Озерна. Вона має протяжність своїх лабіринтів до 116 км. За наявності підземних водойм її ще називають “Голубі озера”. Вхід до печери міститься серед полів біля с. Стрілківці. Складається Озерна з Близьких і Дальніх ходів. У Близькі допускаються групи досвідчених спелеологів. Дальні закриті для спелеологів-аматорів через важку доступність.

Гіпсова печера Кришталева облаштована для відвідування. Протяжність її лабіринтів складає близько 23 км. Знаходиться вона поблизу с. Кривче, у лівому схилі долини р. Циганка. Печера практично суха, у ній не потрібне спеціальне спорядження. Вона легка при проходженні, перспективна для оздоровлення та екоотуризму.

Печера Вертеба відкрита ще в 1876 р. Протяжність її лабіринтів сягає 9 км. Знаходиться на відстані 2 км на північний захід від с. Більче-Золоте. За кількістю і багатством знахідок матеріальної культури різних епох Вертеба не має собі рівних на Поділлі (її називають “Наддністрянською Помпеєю”). Загалом, печера важка для проходження, сюди допускають лише досвідчені групи спелеологів. У Борщівському районі, на околиці с. Сапогів, є ще печера Ювілейна. Протяжність її гіпсових лабіринтів – 1,5 км.

Біля с. Залісся Чортківського району, у верхній терасі правого схилу потічка Млинки міститься печера Млинки. За багатством форм кристалів їй немає рівних. Це одна з найкрасивіших в Україні карстових печер. Протяжність лабіринтів складає 28 км.

На Львівщині, у с. Страдч (недалеко м. Львова), у торгонських пісковиках знаходиться Страдчанська печера, що є комплексною пам’яткою природи місцевого значення (площа до 30 га). У ній виділяють три основні частини: прямокутна (4 на 8 м, висота 2,5 м) і кругла (діаметр біля 3 м) зали та розгалужені у двох напрямках коридори. У печері розміщений печерний монастир із церквою Божої Матері. На Страдецькій горі стоїть мурована церква Успіння Богородиці – взірець галицької архітектури останніх років XIII ст. Паломництва на церковний відпуст у Страдчі відбуваються 28 серпня, на Успіння Богородиці.

В межах області ще є цінні геологічні утворення (карстові печери) – геологічні пам’ятки природи місцевого значення “Медова печера” на східній околиці м. Львова (відома з XIII ст.), “Скеля з трьома печерами” на території Бориницького лісництва Стрийського держлісгоспу (площа 51 га), “Печера “Писана криниця” на території Волосянського і “Печера” на території Сможанського лісництв Славського держлісгоспу.

На території Донецької області у складі ПЗФ налічується 5 карстових печер – геологічних пам’яток природи місцевого значення. Вапнякова печера у Новоазовському районі біля с. Гусельщикове має довжину 200–300 м і може використовуватися в рекреаційних і науко-

вих цілях. Дві подібні печери знаходяться у Старобешівському районі поблизу с. Стила, одна – у скелях правого берега р. Суха Волноваха. Печера Трипільська в Артемівському районі біля селища Володимирівка сформована у гіпсах. Печера в Докучаєвську у зв'язку з небезпечними умовами не може бути використана в рекреаційних цілях.

У смт Краснокутськ Харківської області на території старовинного парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення “Краснокутський”, заснованого у 1780–1790-х рр. біля хутора Основ'янці І. Каразіним, відомі печери і підвали – залишки Петропавлівського монастиря XVII ст.

У межах Диканського регіонального ландшафтного парку Полтавської області, неподалік ботанічної пам'ятки природи загальнодержавного значення “Парасоцький ліс” (Диканське лісомисливське господарство, 2 км східніше Диканьки), знаходяться печери, які були викопані ще у XVIII ст. ченцями. Одну з них можуть відвідувати туристи при умові її відповідного облаштування, розчищення входу та розроблення порядку відвідування.

На території ПЗФ Сумської області, у межах заказника місцевого значення “Монастирський ліс”, на східних схилах гори Чудної в Путивльському районі, знаходиться цілий комплекс печер. Печерні лабіринти складаються з ходів, келій монахів, поховальних ніш, які частково досліджені і відкриті для відвідування. У печерному комплексі є підземна церква Преподобних Антонія і Феодосія Печерських. Раз на рік у церкві проводяться богослужіння. Відвідати печери можна тільки з екскурсиводом Путивльського державного історико-культурного заповідника.

У м. Чернігові на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення “Болдина гора” розміщені Антонієві печери, які разом з парком входять до складу національного історико-архітектурного заповідника “Чернігів Стародавній”. Антонієві печери становлять собою унікальний підземний архітектурно-просторовий комплекс, який складається з системи галерей, окремих споруд і приміщень, розміщених чотирма ярусами в одному з пагорбів Болдиних гір. Печери відкриті для відвідування з максимальною кількістю людей 250 осіб на добу.

В Одеській області знаходиться геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення “Одеські катакомби”, що використовується у наукових та навчальних цілях.

Для території України питання збереження карстового рельєфу стає дедалі більш актуальним. Дедалі інтенсивніше печери використовуються в цілях лікування та оздоровлення. Значний інтерес вони викликають і як об'єкти спелеотуризму. Але природна екосистема карстових печер вкрай вразлива і тендітна. Деколи нерозумне, навіть випадкове, втручання може призвести до неправних наслідків, втрати їх цінності. Тому найкращою формою їх збереження є “консервування”, запровадження заповідного режиму. Як це і передбачено ст. 8 Закону України “Про природно-заповідний фонд Украї-

ни”. Водночас, при розумному підході, печери, зокрема карстові, можуть поліпшити “матеріальне” благополуччя природно-заповідних територій та об'єктів у формі їх наближення до потреб людини, адже відповідно до ст. 9 Закону України “Про природно-заповідний фонд України”, одним із видів використання територій та об'єктів ПЗФ (включаючи і карстові печери) є їх використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 р. № 1913 “Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду” (із змінами від 02.06.2003 № 827) визначені послуги (у числі інших), пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на територіях установ ПЗФ. До одного з видів такої діяльності належать екскурсії у карстові печери. Однак економічна ефективність використання печер з рекреаційно-туристичною метою на сьогодні ще незначна і забезпечується хіба що прибутками від продажу супутньої сувенірної продукції. Треба сподіватися, що екскурсійна послуга з відвідування карстових печер у межах територій природно-заповідного фонду “в догору” цій постанові Кабінету Міністрів якщо не здійснить революції, то посприє більш активному розвитку екотуризму в Україні.

Міжнародний досвід використання печер свідчить про розумне сполучення в них екотуризму (спелеотуризму) і підтримання заповідного режиму (Коржик, 2007). Це оптимальний спосіб використання печер. Водночас ефективним засобом їх охорони і збереження є благоустрій. Він дозволяє регулювати відвідування, рекреаційне навантаження, стежити за екологічним і технічним станом печери, здійснювати наукові спостереження, зберігатися природний (заповідний) режим ходу природних процесів на території печери за межами екскурсійної зони.

Теоретико-методологічна база екотуристичного спелеокористування ще знаходиться на початкових стадіях свого розвитку. Тому відсутня офіційно прийнята методика визначення антропогенного рекреаційного навантаження на спелеосередовище, хоча вже є спроби визначення і встановлення орієнтовних нормативів такого навантаження. Але індивідуальність кожної печери вимагає місцевих досліджень і здійснення широкомасштабної системи моніторингу природних спелеокомплексів, особливо в межах територій природно-заповідного фонду. Тільки при раціональній, правильній організації допустимого відвідування можливе якісне збереження унікальних заповідних феноменів – печер.

Література

- Гвоздецкий Н.А. Карстовые ландшафты. - М.: МГУ, 1988. - 112 с.
Дублянський В.Н., Ломаев А.А. Карстовые пещеры Украины. - К.: Наук. думка, 1980. - 177 с.
Коржик В.П. Підземна Буковина = Subterranean Bukovina: Путівник. - Чернівці: Зелена Буковина, 2004. - 20 с.
Коржик В.П. Карст і печери Буковини. Проблеми моніторингу, охорони і використання. - Чернівці: Зелена Буковина, 2007. - 304 с.
Максимович Г.А. Научное и практическое значение пещер // Пещеры. - Вып. 12-13. - Пермь, 1972.